

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ, СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ РОМАН У ВІРШАХ ЛІНИ КОСТЕНКО «МАРУСЯ ЧУРАЙ»

Наталія КОРОЛЬ, викладач української мови та літератури, старший викладач циклової комісії з видавничої справи, культури та української філології Університетського коледжу Київського університету імені Бориса Грінченка

План

1. Історико-філософський, соціально-психологічний роман у віршах Ліни Костенко «Маруся Чурай» – енциклопедія духовного життя України XVII ст.:

- а) історична основа твору;
 - б) фольклорна основа сюжету роману.
2. Композиційний і естетичний аналіз твору:
- зовнішня побудова твору;
 - б) характеристика сюжетних ліній;
 - в) внутрішня композиція (сюжетні елементи, портрет і пейзаж, автурський відступ як композиційні компоненти).

3. Характеристика образів роману:

- образ Вітчизни;
- б) «Маруся – це голос України, душа її...»;
- в) образ Грицька Бобренка;
- г) історичні персонажі в романі.

4. Морально-етична проблематика роману.

5. Значення роману у віршах Ліни Костенко «Маруся Чурай» в українській літературі.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

Учитель. Історико-філософський, соціально-психологічний роман у віршах Ліни Костенко «Маруся Чурай», справедливо названо критикою енциклопедією духовного життя України XVII ст., за найвимогливішими критеріями належить до великої літератури і в навчальній програмі має посісти одне з чільних місць.

Як автор, Ліна Костенко з великою відповідальністю поставилася до історичного матеріалу, суворо дотримуючись наукової достовірності подій і фактів, хоч історичні події в романі не є самодостатніми. Автор досліджує їх вплив на буття народу, а відтак і на майбутню долю рідної землі. За влучним висловом німецького письменника і філософа Ф. Шлегеля, «історик – це пророк, звернений у минуле». Роман Ліни Костенко через минуле висвітлює багато явищ сьогодення, проєктуючи їх на майбутнє.

Зображені в романі події хронологічно охоплюють шість століть боротьби українського народу за повернення втраченої державності. А в спогадах

персонажів події сягають навіть витоків козацького руху, діяльності перших козачих ватажків – Байди Вишневецького, Богдана Ружинського та ін., аж до 1550 року, тому характеристику історичної аристократії сюжетних подій варто було б почати від часів розпаду Київської Русі.

Екскурс у минуле. 6 грудня 1240 року закінчилась історія старого княжого Києва, поховавши під руїнами Десятинної церкви останніх захисників славного міста. Могутня Київська Русь перестала існувати, а для її народу почалася епоха двохсотлітнього татарського рабства. Цей період найменше досліджений істориками, хоч для формування української нації, без сумніву, мав неабияке значення. Неволя не милувала не лише бідняка-землероба, а й князів з княжатами, які мусили везти дари і йти на

поклін до татарських ханів, щоб дістати дозвіл на володіння своєю ж землею, яку посідали вже не як державці, а як татарські піддані. Усе, що знають студенти про ці часи, не виходить за межі історичних пісень та дум.

Через брак історичної освіти наші студенти (як і більшість населення України) не мають чіткого уявлення про поняття Русь і Україна в їх історичному аспекті. Україна як власна назва трапляється ще в давньоруські часи – 1187 р. Київський літописець так повідомляє про смерть переяславського князя Володимира Глібовича: «И плакалася по немь вси Переяславци ... о нем же Украина много постана». У народних піснях,

цитованих у словнику Б. Грінченка, «українці» мисляться як землі русинів (до речі, у Галичині назва *русин-українець* живе й сьогодні): «Ой по горах, по долинах, по широких українках, ой там козак похожає». «Прибудь, прибудь, мій миленький, з україн далекіх». Назва Русь, первісно була закріплена тільки за Київщиною (русич-киянин). Це вже пізніше підкорені Київською Руссю землі теж почали називати руськими.

Назви *Русь-Україна* і *русин* у Галичині побутували найдовше тому, що після падіння Києва туди перенеслось усе культурно-політичне життя, яке тривало до 1349 р. Особливо зміцніло Галицько-Волинське князівство за князів Данила і Василька, які чинили опір необмеженій владі татар, намагались об'єднати пошматовані землі, вели боротьбу проти так званих татарських людей, тобто тих, хто добровільно йшов на службу до завойовників.

У 1349 р. польський король Казимир несподівано напав на Галичину і загарбав її та частину Волині. І вже весь український народ потрапив під ярмо подвійного панування – татарського й польсько-литовського.

Відстала і слабка в культурно-економічному відношенні сусідня Литва не подужала б оволодіти навіть уже зруйнованою Руссю. Але українські бояри, ворогуючи між собою, почали шукати спадкоємців на свої землі з-поміж литовських княжат, одружених з дочками руських князів. І дуже раділи, що литвини виконували їхню волю, приймали руські звичаї, мову, не руйнували старовини. Але наприкінці XIV ст. литовський князь Ольгерд Гедимінович захопив Брянськ, частину Смоленщини, північну Чернігівщину і Київщину, вигнавши з Києва, що вже не мав державного значення, останнього руського князя Федора. Тепер у всіх великих містах і багатих волостях засіли литовські князі, потіснивши русичів на бідні периферійні землі.

Однак від цього Литва не стала могутнішою державою і не могла протистояти постійним натискам татар, мадяр, Польщі і Москви, які теж посягали на українські землі. Борсання Литви скінчилося Кревською унією, що мала фатальне значення для всієї України: 15 серпня 1385 р. Ягайло зобов'язався «на вічні часи прилучити свої землі литовські і руські до корони польської». Взамін на отриману королеву Ядвігу Ягайло вихрестив на католиків усіх литовців. На землях Білорусії, України, Литви почалося насадження католицизму.

Не тільки українці, білоруси, а й литвини, що не стали католиками, не могли посісти навіть найменшої державної посади. А хто пробував чинити опір, тих позбавляли права громадян-

ства. Під таким тиском недобитки українських князів та вельмож покатоличились і перейшли на службу до польської шляхти, вкотре залишивши свій народ на поталу ворогові. Зрозумівши, перед чим поставила їх історія, галицькі міщани і дрібна шляхта почали шукати захисту в сусідній Молдавії і Московщині. Але швидко переконалися, що сподіватися можна лише на самих себе. І шляхом тяжких принижень та підкупів у 1539 р. дістали дозвіл мати свого православного владика у Львові. Це стало поштовхом до реформації і виникнення церковних братств, які стали осередками відродження національно-культурного життя по всій Правобережній Україні та Білорусії.

Поступово могутність Золотої орди слабла, і з неї в XV ст. виділилась Кримська орда, що спершу шукала підтримки в Литовській державі, але скоро знайшла її під владою турецького султана і вступила в союз із Москвою, яка великими подарунками заохочувала Менглі-герейя спустошити велике Литовське князівство. Навесні, 1482 р., Менглі-герей здійснив похід на Київщину, здобув Київ, знищив його околиці і з тріумфом послав Івану IV подарунок із Софії Київської – золоту чашу і дискос.

Кілька років шматували татари Поділля і Галичину, лишаючи руїни, беручи невільників, а Литва, замість того, щоб боронитися, намагалася задобрити ординців подушною даниною, чого навіть при Батієві не було, та, сердита на Івана IV, намовляла татар спустошити Москву. Цією «дипломатією» уряд досяг того, що татари почали однаково спустошити і московські, і литовські землі.

Виникнення козаччини. Це спустошення було гіршим, ніж Батієве. Трохи сіл збереглося біля Овруча та Чорнобиля, а далі на південь уся Київщина була безлюдною. Ті, що врятувалися, переселилися в замки або тулилися побіля них. Кілька успішних спроб боротьби проти татар робили князі К. Острозький та М. Глинський, але це мало що допомогло. По обидва боки Дніпра вся південна Україна майже зовсім спустіла. Коли в Кафу прибували з України чергові партії невільників, то купці дивувалися, що є ще там люди.

Минали роки, заростали високими травами колишні культурні землі, плодилися дикі кози, олені, кабани, мустанги, здичавілі бджоли роїлися в дуплах дерев. За цим багатством почали ходити охочі сміливці, яких називали козаками, тобто «уходниками». Вирушали ранньою весною ватагами, зі зброєю, обирали «старшого» отамана і поверталися восени. Велику частину багатства забирали старостати чи князі, тому згодом «уходники» почали залишатися

на зиму, спорудивши собі курінь та невеликі укріплення (січі) від можливого нападу татар.

Вольниця без холопа і пана вабила дедалі більше охочих до козакування. А коли їм вдавалося відбити в татар бранців і награваний товар, то щастю не було меж. Звістки про це облітали зі швидкістю вітру, мобілізуючи нових сміливців на козакування. Так поступово козаки з «уходників»-добувачів ставали народними захисниками.

Козацький рух настільки поширився, що вчасно було перетворити його у військову політичну силу, здатну зробити заслон турецько-татарським нападам. Першим, хто задумав реалізувати цю ідею, був Дмитро Вишневецький, князівський нащадок. Він сам не одне літо жив з уходниками і вже знав, як можна використати цю силу. Однак його плани не підтримав ні литовський, ні польський уряд. І десь у 50-х роках XVI ст. Вишневецький своїм коштом разом з козаками побудував на Хортиці фортецю, яка стала першим козацьким bastіоном захисту від монголо-татарських завойовників, а для народу сплюндрованої загарбниками України – символом боротьби за свою незалежність.

Так, стараннями Дмитра Вишневецького, першого гетьмана українського козацтва, а потім Богдана Ружинського козацтво перетворилось у грізну військову силу. Турки не могли простити цього Вишневецькому і зрадою захопили його в полон. На пропозицію перейти на їхній бік князь відмовився, і його було закатовано. Народ уславив звитяжця в думах і піснях про Байду Вишневецького.

Польща іншим шляхом намагалася прибрати до рук козацтво, звільняючи козаків з-під влади магістратів і старостатів. Проти цього вони не протестували, а ось визнавати над собою владу поставленого урядом Польщі гетьмана категорично відмовлялися і найдемократичнішим голосуванням обирали своїх ватажків самі.

Учитель. Ознайомлення з історією виникнення козацтва дає студентам реальне уявлення про природу лицарсько-демократичних традицій на Січі. Без таких традицій Січ просто не створилася і не існувала б. Саме дух волі й приваблював відчайдушних, романтиків, готових, не шкодуючи життя, захищати рідну землю. Козацтво зіграло виняткову історичну роль у відродженні нації.

Фольклорна основа сюжету роману. Висвітлення фольклорної основи сюжету потрібне, щоб дати студентам уявлення про діалектичний зв'язок між професійною та народною культурою, показати, як перша, опираючись на життєдайне підґрунтя другої, актуалізує її для сучасників.

У багатющій скарбниці українського фольклору, що дійшов до нас з минулого, зокрема й від найдавніших – дохристиянських часів, зберігається понад 300 різних типів баладних сюжетів. У багатьох із них використано мотив чарування словом (закляття), зіллям тощо. Досить поширені сюжети про приворот-зілля, яким дівчина чи вдовиця намагається привернути до себе зрадливого коханця. Подібні заходи закінчуються переважно трагічно для обох, у тому проявляється високий етичний пафос народної культури: силувати кохання не можна, а всяка зрада має бути осуджена.

Володимир Саміilenко

Михайло Старицький

Марко Вовчок

Ольга Кобилянська

Деякі з баладних сюжетів перекочували в красне письменство і стали мандрівними. До них свого часу зверталися поети-романтики (А. Метлинський, Л. Боровиковський), значне місце посіли вони також у ранній творчості М. Гоголя та Т. Шевченка.

Багато літературних обробок зазнала ліро-епічна пісня-балада «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці», авторство якої приписують полтавській піснярці середини XVII ст. Марії Гордіївні Чурай, вважаючи баладу автобіографічною.

Ця легендарна постать української Сафо віддавна привертала увагу дослідників і письменників. Про неї збирали матеріали Квітка-Основ'яненко, О. Шаховський, О. Шклярєвський, М. Голіцин, за мотивами згаданої пісні створили драми Г. Бораковський, В. Самійленко, М. Старицький, написала повість О. Кобилянська, поеми – Л. Боровиковський («Чарівниця»), С. Руданський («Розмай») та ін. Деякі з цих творів доповнюють пісенний матеріал легендою про поетесу Марію Чурай.

За переказами, Маруся народилася 1625 р. в родині урядника Полтавського добровільного козачого полку Гордія Чурая, людини хороброї,

чесної, палкого патріота. У сутичці з шляхтичем, який збиткувався з простолюду, запальний Чурай зарубав кривдника, тож мусив тікати з Полтави на Січ, де пристав до гетьмана нереестрових козаків Павлюка і героїчно загинув у трагічній битві під Кумейками 1637 р. Народ ушанував свого звиязця пісню, у якій клянеться помститись ляхам за його смерть (збірник українських пісень, виданий М. Максимовичем у 1834 р.).

Легенда наділила Чураївну неабиякою вродою, поетичним і музичним хистом, чарівним голосом і романтичною любов'ю: її обранець, козак Григорій Бобренко, піддавшись материним умовлянням, кидає Марусю й одружується з багачкою Галею Вишняківною. У розпачі дівчина хоче втопитись, але її рятує Іван Іскра, що палко кохає дівчину. Маруся мстить за зраду, отруївши Гриця настоєм із зілля, її засуджують до страти, та Іскра встигає привезти від гетьмана помилування.

Змучена докорами сумління, через півроку Маруся вмирає від сухот. З інших варіантів легенди дізнаємося, що дівчина після суду пішла до Києва на прощу, але не повернулася до Полтави: померла в якомусь монастирі. Проте історична наука не може вписати ім'я Марії Чурай у свої аннали, оскільки воно належить лише усній, фольклорній традиції, не підтвердженій документально. Хоч ті пісні, що їй приписуються, за часом створення, індивідуальністю авторського стилю належать, безперечно, жінці талановитій, зі складною долею. Однак, якби навіть вдалося встановити, що їх автором є Маруся Чурай, легендарну біографію народної поетеси могли б остаточно засвідчити лише відповідні судові акти Полтавського магістрату. Вони ж, як відомо, згоріли.

Ліна Костенко в романі «Маруся Чурай» дає свою інтерпретацію легенди про Чураївну.

Композиційний та естетичний аналіз твору. Дехто в проблемному аналізі вбачає відрив змісту від форми, що послаблює емоційне сприйняття. Тому композиційний аналіз може стати основним, магістральним, адже він передбачає вивчення теоретичних понять композиції, локальне ознайомлення зі змістом твору; глибокий концептуальний підхід до розгляду елементів композиційної структури, вивчення твору в єдності змісту і форми.

Композиція (від *compositio* – складати, komponувати) – зумовлена змістом побудова літературного твору, розміщення й співвідношення всіх його складових частин. Це взаємозв'язок епізодів, діалогів, портретів, пейзажів, інтер'єрів, авторських відступів.

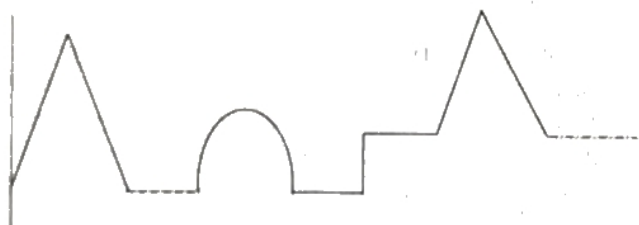
Сюжет (фр. *sujet* – предмет) – ті складні конфлікти й взаємини між персонажами, ті події, розгортаючи які письменник розкриває характери персонажів, своє ставлення до них.

Учитель. Звернемося до зовнішньої композиції роману.

Роман у віршах «Маруся Чурай» складається з дев'яťох різних за обсягом частин. Сюжет розгортається двома лініями: особистою – доля Марусі Чурай, та історичною – пов'язаною з боротьбою українського народу за своє визволення з-під влади польської шляхти. Вони переплітаються, перебувають то в тісніших, то в слабкіших зв'язках, залежно від ідейно-естетичного задуму автора, композиційно становлячи цілісність.

На основі головної сюжетної лінії твору студенти легко можуть визначити сюжетні елементи: експозицію, зав'язку, кульмінацію, розв'язку й дати їм теоретичне визначення.

Пропонується графічна схема композиції роману.

кульмінація зав'язка розвиток дії кульмінація розв'язка

Якби знайшлась неопалима книга. Розділ I. В експозиції твору поетеса повідомляє, що «влітку 1658 року Полтава згоріла дощенту» і книги міські Полтавські «Чрез войну, под час рабованя города, огнем спалени».

І відразу ж запитання-роздум: а що, якби вціліла і знайшлася саме та книжка, де була справа Чураївни? Наступна фраза – це вже зав'язка сюжету про трагічну долю поетеси Марії Гордіївни Чурай. Зав'язки другої сюжетної лінії ще немає, вона буде пізніше, з приходом гінця до полковника Пушкаря. А тепер зосереджена на змалюванні судової процедури – судять Чураївну за вбивство козака Гриця Бобренка «чрез отруєння».

З історичною достовірністю передає поетеса процедуру українського судочинства XVII ст., колоритно відновлює мову суддів, пересипану канцеляризмами. Проте варто звернути увагу, що їхня мова виразно тяжіє до народної, чого не спостерігаємо вже століттям пізніше, як засвідчують документи та художні твори (І. Котляревський). Письменниця правдиво показала агресивність бюрократії, її наступ на демокра-

тичні традиції, охоронцем яких було козацтво. На перший погляд, демократичні основи судочинства ніби зберігаються: з рівним правом виступають як чоловіки, так і жінки, внести несподівані свідчення вже під час суду може кожний охочий, а за вчинений під час суду скандал карають лише посильним штрафом, навіть не позбавляючи права далі перебувати у залі суду. Але фактично все вирішують судді з війтом, бо інші члени судової ради (райці) – «безглагольні».

Для правників існують лише звичні схеми зазначених параграфів, у які вони вкладають немов у прокрустове ложе, кожную людську долю, що потрапила до їхніх рук, а проте кожна справа вимагає, як слушно зауважує козак-запорожець, «серця й голови», тобто не схематичного, а людяного підходу.

Уже в картині суду найактивнішу позицію займає козацтво, виступаючи поборником справедливості – від запального, але справедливого Леська Черкеса, який кидається з шаблею на суддів за те, що суддєвські чиновники хотіли віддати дівчину на муки:

Ви, канцїлюги, у чорнілі пальці,
бумажне кодро, воло набївне,
хвतालники, в походах небувальці, –

до полковника Пушкаря, почесного члена судової ради, який рішуче заявляє:

Закон є суть, тверда його основа,
Для того він і звелений судам
Але оце як хоче, панове,
А на тортури згоди я не дам!

Козак-запорожець, що прибув до Пушкаря, розговорившись із райцями, радить підійти до справи «не з боку вбивства, а із боку зради».

Не всяка ж кара має бути незбожна.
Що ж це виходить? Зрадити в житті
державу – злочин, а людину можна?

Іван Іскра такий закон, котрий судді з чистою совістю готові застосувати до Марусі, називає глухоаспидським. Гуманізму і гуманного підходу до справи вимагають і всі присутні в залі козаки. Основна ж маса людей, непричетних до справи, виявляє притаманний юрбі конформізм – стає на бік влади.

Так, Ліна Костенко показала, що соціальна активність козацтва як поборника гуманізму й демократії була тією реальною силою, яка стримувала розростання бюрократизму і жорстоко-

сті. Знищення ж цієї гуманної сили відкрило двері розгнущаному деспотизмові.

Згадаймо, як козак Яким Шибиліст на знак протесту проти недостойного випадку юрби просить слова, щоб віддати шану чистим і високим почуттям вірності Марусі, яку знав з дитячих років. І чим більше свідків виступає в суді, тим шляхетнішою постає перед читачем дівчина, звинувачена в найтяжчому гріхові – вбивстві. Громада розділяється на тих, хто навіть перед стратою проклинає Марусю – «Та щоб над нею обвалилась твердь!», і тих, хто сумнівається, що ця мудра поетична дівчина могла вчинити такий злочин, бо «якось вона не схожа на убивць».

Непомітно для читача поетеса із сфери морально-етичних стосунків між персонажами переходить у сферу соціальну. Для Івана Іскри, наприклад, Маруся не тільки вродлива, чарівна дівчина, а співуча душа народу, її голос є загальнонаціональним набутком. Молодий козак переконаний, що «людей такого рідкісного дару... треба берегти», і звертається з докором до своїх співвітчизників, пояснюючи патріотичне значення Марусиних пісень:

*Що нам було потрібно на війні?
Шаблі, знамена і її пісні.*

Але патріотизм сина Якова Острияниці не знаходить розуміння в чиновників з їх куцим життєвим прагматизмом і бездуховністю.

*Горбань сказав:
– При чому тут пісні?
Вона ж на суд за інше зовсім ставлена.*

Учитель. Як бачимо, уже в першому розділі роману намічається конфлікт між владою і мистецтвом, а паралельно з'являється ще низка соціальних та філософських проблем: зрада, злочин і кара в аспектах правових та морально-психологічних, кохання і сім'я, роль мистецтва в суспільстві та ін. Лише пунктирно накреслені в першому розділі, вони розвиваються і поглиблюються протягом усього твору.

Перший розділ роману, що закінчується смертним вироком героїні, не завершує сюжетної колізії. Причина Марусино мовчання на суді, а відтак і її вина в убивстві залишаються не з'ясовані.

Полтавський полк виходить на зорі. Розділ II. У ньому змальовано збірний образ міста Полтави на перехресті двох різномасштабних історичних подій: сенсаційний суд над Чураївою, який ще кілька годин тому не залишав

байдужим нікого з городян, відступив на задній план, коли прийшла звістка про те, що на зорі Полтавський полк вирушає в похід. Війна поглинула всю увагу Полтави, всіх об'єднало велике спільне горе, і що, здавалось би, в порівнянні з ним «варт чиясь окрема доля, той тихий зойк у безмірі ночей?..».

Читач навч бачить наслідки воєнних приготувань: «уже стоять вози під яворами», Полтава зачинена «на п'ять воріт», сторожа ходить по міському валу і перегукуються вартові – «Полтавський полк готовий у похід». Панує загальний тривожний настрій, клопочуться козаки, годують коней, бо «неблизька дорога», горем убиті матері, які мають благословити синів у похід, не відаючи, що їх чекає: «смерть чи перемога». І тому навіть авторське повідомлення, що якийсь вершник промчався по німій Полтаві – то Іван Іскра, – вже не асоціюється з Марусиною долею, ні, це «послав полковник гетьману гінця», бо ж «горе горем, а війна війною».

А проте в цій атмосфері тривожного чекання, якою охоплене місто напередодні козацького походу, виразно вчувається і нота збентеження, що прозвучала ще на суді: не з чистим сумлінням віддає на смерть свою славу дочку Полтава.

Нехай студенти простежать, якими художніми прийомами зуміла поетеса передати почуття тривоги і музику тиші.

– Тиша, – пояснить викладач, – це паузи між поодинокими звуками: криком сичів, цокотом копит по бруківці, перегуком вартових на брамах тощо. Лише один раз вжито в розділі слово тиша в його прямому значенні, але, поєднане з образом із сфери відчуттів – зору та дотику, воно здійснює не стільки звуковідтворювальну, скільки пластичну зображувальну функцію (метафора – «хитнуло тиші синій оксамит»).

Учитель. Закінчується розділ, на перший погляд, безсторонньою констатацією-перифразом з похідної пісні Марусі Чурай, що «так само засвіт встануть з полуночі» козаченьки, «лиш не заплаче свої карі очі та Марусенька, як було колись...» Але в цій констатації ліричного героя чується біль невідворотності духовної втрати для козацтва, а відтак і для всього народу.

Отже, другий розділ рішуче виводить історію Марусі Чурай за рамки особистої драми, вписує її в панорамний історичний контекст, розширюючи масштаб оповіді.

Сповідь. Розділ III. Ніщо так не освітлює епоху зсередини, як нетенденційні, неупереджені спогади сучасників. Саме таку форму використала

Ліна Костенко в III розділі, відтворивши життя українського суспільства XVII ст. через спогади народної поетеси Марусі Чурай. Це відкрило широкі можливості для поглиблення і розкриття тих проблем, які поетеса накреслила на початку роману.

За древнім гуманним законом засудженим до страти дарували три дні життя на роздуми. Маруся вважає цю традицію абсурдною, зайвим продовженням мук, бо їй здається, що вона вже порвала всякі стосунки із земним життям. Але досить було їй вранці почути, як затужили дзвони, супроводжуючи своєю музикою молебень по тих, що зараз в церкві випрошують у бога життя і перемогу над ворогом, як земні хвилювання переповнюють дівчину: заболіло серце за недоглянуту Грицеву могилу на старому цвинтарі, де не похований ні один козак, бо віддавна останнім притулком козака стають поле бою і братська могила. Маруся турбується, «чи хоч йому той прапірок прибили там на хресті, щоб видно, що козак». Поетеса переконливо показала, що психологічно людина за всяких обставин тримається за життя, доки б'ється її серце. З-за ґрат прощається Маруся з козаками, благословляючи їх на ратні подвиги:

*Прощайте, хлопці. Бийтесь до ладу.
А я вже вам і пісні не складу.*

А потім лине спогадами в дитинство, найсвітлішу пору людського життя, надійно захищену від вітрів батьківською турботою та вірою й надією в майбутнє щастя. Хоч безхмарним Марусине дитинство не було. Не повернувся з походу батько, і вдвох із матір'ю, холодні й голодні, вони одні перебули зиму. А через півроку звістка про батька заплакала піснею кобзаря: «Орлику Чураю, ой забили тебе ляхи у своєму краю!» Душа дванадцятилітньої дівчинки сколихнулась, що її батько «пішов у смерть – і повернувся в думі, і вже тепер ніхто його не вб'є». Трагічні враження від глуму поляків над героями повстання, батькова голова на палі і знепритомніла мати на снігу визначили долю Марусі як поетеси:

*І десь в ті дні, несміло, випадково,
хоч я вже й пісню склала не одну,
печаль моя торкнула вперше слово,
як той кобзар торкнув свою струну.*

Власне горе злилося із всенародним і породило пісні, які сприйняло всім серцем козацтво, вся Україна.

Через спогади Марусі ми дізнаємося про зви-

чай, побут, родинні та громадські стосунки між людьми різних станів українського суспільства XVII ст. Не останнє місце серед цих стосунків займають сім'я і любов, а що любов і зрада лежать в основі конфлікту роману, то викладач на цих питаннях спиниться докладніше.

Старий заповіт Біблії засвідчує, що древні розуміли кохання лише як еротику. Щоправда, вже грецька міфологія виділяє поряд з Еросом і духовну любов – Агапе, але обмежує її рамками кривної рідні (батьки і діти, брати і сестри).

Реформатором у культивуванні високих любовних почуттів стало християнство.

Освятивши моногамне кохання таїнством шлюбу, укладеного за обоюсторонньою згодою молодих, християнство не тільки зміцнило сім'ю як соціальну ланку суспільства, а й поставило акцент саме на духовному єднанні закоханих у складній структурі любовного почуття. Відповідно зрада, перелюбство вписувалось у церковні заповіді як тяжкий смертний гріх.

Ці положення християнської етики відбилися і в народній моралі, до того ж посилювались на Україні ще й козацьким кодексом честі, що передбачав воістину лицарське ставлення до жінки (зведення дівчини в українському праві XVII ст. каралося нарівні з убивством). Недарма ж бо Гриця козаки посмертно засуджують за зраду. «Безславно вмер, а кажете: убито», кидає запорожець, осуджує Гриця Яким Шибист, Мартин Пушкар вважає гріхом зцуратись «дівчини такої» і навіть нестатечний легковажний Семен Капканчик зневажливо кидає, що Гриць «смалив до двох, то й попалив халяви».

Ідеалом кохання для Марусі є подружнє життя її батьків, яких доля звела «наче в нагороду за те, що мали незглибими душі». Чурай, на відміну від Гриця, не сушив собі голови земельними наділами та великими грішми, а «побачив свою долю, – ось ти, ось я, тепер нас буде двоє».

Такою ж безоглядною і сильною була й Марусина любов до Гриця. Трагедія дівчини в тому, що її велике почуття поглинула трясовина конформізму міщанина:

*Моя любов сягала неба,
а Гриць ходив ногами по землі.*

Маруся не звинувачує Гриця за дворушництво та зраду, а карає себе, бо сама не розпізнала раніше, що вони нерівня з Грицем по духу, а «нерівня душ – це гірше, ніж майна».

Марусине кохання виросло, як пісня, з повноти душі, а коли урвалось, то, «як струна», на найвищій ноті, спаливши душу на попіл, де вже не могло прорости натхнення, не могла народи-

тися пісня, а без них вона не мислила життя, тому й робить дівчина спробу самогубства, її рятує Іван. Але коли Гриць таки повертається до дівчини з каяттям і проханням стати його дружиною, вона могла відповісти тільки так:

Іди до неї. Будеш між панами.
А я за тебе, Грицю, не піду.
Це ж цілий вік стоятиме між нами.
А з чого ж, Грицю, пісню я складу?!

Мистецтво, як і кохання, виростає тільки на ґрунті абсолютної щирості і повноти почуттів, розтоптане ж зрадою кохання уже не відроджується. Для Марусі воно було єдине, і навіть руїни його для дівчини залишаються священними, і топтатися по них вона не дозволяє нікому. Тому й мовчить на суді, не каже правди навіть священникові на сповіді перед стратою. Свою таємницю звиряє лише вселенському творцеві життя – Сонцю.

Я завтра, сонце, буду умирати.
Не помста це була, не божевілля.
Я перейшла вже смертницьку межу.
Людина спроста ближнього не вб'є.
Спасибі, сонце, ти прийшло крізь грати.
Я не труїла. Те прокляте зілля
Я лиш тобі всю правду розкажу.
він випив сам. Воно було моє.

Учитель. Це звучить як гімн кохання і є кульмінацією в розвитку першої сюжетної лінії роману. Людина, здатна перелити кохання в пісню, не може помститися, тим більше вбити. Це те, чого не донесла легенда про Марусю Чурай і що з великою художньою і психологічною переконливістю дописала своїм романом Ліна Костенко. Водночас вона показала, що всяка зрада, навіть, здавалось би, приватно-побутового характеру, є великим соціальним злом. Тим страшнішою є зрада суспільна, від якої страждає народ, а нерідко на карту ставиться майбутнє нації. (Таких масштабів набирає зрада під Кумейками, передана через спогади Марусі).

Великодушна у ставленні до людей, Маруся прагне зрозуміти і Бобренчиху, якій хотілося бачити свого сина багатим, і Галю, чванливу бездуховну ляльку, і навіть Вишняка, адже батько – не ворог рідній дитині, хоч і проїхався своїм багацьким возом по чужій долі. Однак вона ніяк не може ані виправдати, ані прийняти такої моралі, де люди йдуть на компроміси з совістю. Не приймають її й Марусина мати і батько, що прийняв смерть, а не зрадив Вітчизні і братству.

Гінець до гетьмана. Розділ IV. У цьому розді-

лі найповніше розкривається образ Івана Іскри, сина славного гетьмана Якова Остряниці (Острянин, загинув у 1641 р.). Та не батькова слава визначила Івана на почесне місце під корогами Полтавського полку – вона лише зобов'язала козака берегти честь предків своєю шаблею і звитягою в боротьбі з ворогом. Саме тому, що Іван мудрий, досвідчений, хоробрий воїн, і посилає його полковник гінцем до гетьмана сповістити про готовність полку до бою, а заодно і виклопотати помилування для Марусі. Через сприймання Івана змальовує Ліна Костенко воєнну атмосферу на Україні напередодні вирішальної битви Богдана з польською шляхтою. Нелегкий шлях козака рідною землею: за кожним кущиком, у кожному ярочку можуть бути ворожі засідки, вивідачі, шпики, харцизи. А Іван не має права загинути, бо розуміє, що тоді «неврятована пісня, задушена пісня в петлі захрипить». Іскра – один з небагатьох персонажів роману, хто усвідомлює значення поетичного слова для історичної долі вітчизни. Він розуміє, що вбити співця – це вбити душу народу, зробити його неповноцінним. Адже в ліриці, особливо в пісні, як і в інших видах народної творчості, втілена духовна неповторність народу, особливості його світобачення і світовідчуття.

Лаконічно і хвилююче виписана сцена зустрічі Іскри з гетьманом. «Полк у дорозі!» – ще з порога звітує гетьману козак, щасливо подолавши небезпечний шлях. Але піднявши на гінця обпалені безсонням очі, Хмельницький одразу спостеріг настрій козака й запитав: «Щось мало статись, твоєї печалі достойне?» І козак відповідає: «Полтава карає співця».

Романтична причетність Івана Іскри до долі Марусі Чурай – теж документально не підтверджена, як і історія Чураївни. Саме ця обставина, що відкриває широкий простір для фантазії, дала змогу авторці, не погіршивши проти історичної правди, зробити Іскру одним з провідних персонажів роману. Його образ не тільки несе на собі значне фабульне навантаження, а й виступає своєрідним «двійником» головної героїні («Ми з нею діти однієї печалі. Себе читаю у її очах», – говорить Іван про Марусю). Немає сумніву: народись Маруся хлопцем, з неї був би такий, як з Івана, самозречений борець за свободу рідною краю, «шляхетна іскра вічного вогню» жертвової відданості народові.

(Поглибити характеристику образу Івана студенти можуть самостійно).

Богдан Хмельницький, з яким ми зустрічаємось у цьому розділі, гетьман усієї козачої і посполитої України, незримо присутній вже з перших сторінок твору, як тільки з'являється по-

сланець до Пушкаря, потім, коли військо збирається в похід і коли самотній вершник мчить гінцем до гетьмана. Нарешті ми бачимо самого Богдана в розділі «Гінець до гетьмана». Узагальнено – абстрактний образ державця, що встиг уже сформуватися в уяві читача, при зустрічі оживає за допомогою промовистих портретних деталей: стомлене обличчя, почервонілі від безсоння очі – завтра вирішальний бій. У шатро до гетьмана безперервно входять заклопотані люди – «сто різних справ кричало на папері», а проте від гетьмана не заховалась Іванова печаль, він розпитує про мотиви й причини страти Марусі Чураївни, розпоряджається, щоб потурбувались про козака. А ще людянішим постає гетьман, коли поринає у спогади. Поетеса розкриває внутрішній світ великої людини, що була тоді на виду в усіх державців Європи і Азії. Лише наодинці з собою гетьман дозволяє собі розслабитися, відчувати, що не такий він всесильний і всемогутній, що він стомлений боями звичайний земний чоловік, якого й досі пече особиста кривда, якої зазнав від шляхти, а ще прикріше, що він же їй замолоду вірно служив і підписував ту прокляту угоду реєстрових козаків з Потоцьким... І тут, як докір, пекучий спомин про Чурая, який за зраду братчиків прийняв мученицьку смерть, і перед очима те дівча, що закричало: «Тату!». Той стогін перейшов у пісню, які він сам не раз співав «і дивував, безмірно дивував, – що от скажи, яка дана їй сила, щоб так співати, на такі слова!»

Як державний діяч і мислитель вирішує гетьман долю співачки. Людина освічена, він добре усвідомлює, що без мистецтва зітреться з лиця землі велика душа народу і пам'ять про його звитяжні подвиги.

Страта. Розділ V. До сприйняття подій, які розгортаються в розділі «Страта», читач уже підходить з усвідомленням, що Маруся не вбивця, а жертва драматичного конфлікту між високою, неспівмірною оточенню духовністю почувань і бездумним конформізмом та пристосовництвом. Маруся вже сприймається читачем не тільки як реальна дівчина, чиї особисті страждання самі по собі викликають співчуття, а й як митець, носій народної духовності, психологічно незахищений перед безпощадністю юрби. Згадаймо, якими образами осилає Марусю перед Грицем Бобренчиха:

*Та й те сказати, – що вона співає?
Сама собі видумує слова.*

*Це щось для дівки, сину, височенько.
Не вірю, щоб складала це вона?
І вузьколобість не припускає можливості ви-*

ходу якоїсь особи з колії однаковості.

*Бо людські, сину, невістки і дочки
співали зроду, сину, і тепер:
«Посіяла огірочки»
та «Напінала конопель»,*

*«Йшли корови із діброви», –
«Нащо мені чорні брови», –
а про любов, походи і лабетти –
на це дівкам не вчеплено кебетти.*

Образ героїні, що йде на ешафот, розростається до гранично широких узагальнень, які викликають асоціації з євангельським міфом про розп'яття Христа: на Голгофу в супроводі кровожерливої юрби йде вже не просто Маруся, а поезія, душа України! Асоціація виникає завдяки одному – єдиному штрихові, запозиченому автором з біблійного образного ряду:

*Світає, господи, світає...
Земля у росах, як в парчі,
Маріє, Діво Пресвятая,
це ти так плакала вночі?*

І, як колись на Голгофу, суне юрба, напіраючи один на одного, несучи на руках немовлят, щоб і вони призвичаювалися до жахливих видовищ. «Кортить смертельне!» І тільки козаки, що людських смертей набачилися доволі, не можуть збагнути цієї зацікавленості юрби.

*Отаман Гук дивується:
– Куди?!
Вам, люди, що, зі смертю по дорозі,
що ви претесь гірше череди?*

А Лесько Черкес, «той мало що не плаче», кидається від одного натовпу до другого, шукаючи порятунку для дівчини, але «сторожа, судді, війт, – не підступи». Є серед наелектризованої юрби такі, що проклинають Марусю, а є й готові молитись за неї: як з'ясувати, «де є та грань – хто люди, хто юрба?»

Юрба таки пережила катарсис, вибухнувши риданням, коли в останню мить, як уже кат узявся за мішок, «раптом вершник врізався в юрбу» і, стрясаючи в простягнутій руці документом, закричав:

*– Спиніться!
Гетьман вас уповноважив
читати вголос цей універсал!
У плані катарсису ця сцена розв'язки сю-*

жетного конфлікту є найсильнішою. Поетеса блискуче відтворила моментальне психологічне переродження юрби в гурт людей з індивідуальними проявами почуттів і реакцій:

– Іване! Брате! Як ти встиг?! –
кричав Лесько і тряс його за груди.
Суддя стояв ні в сих ні в тих.

А дядько Шибиліст уже вдарив по конях – швидше б у Полтаву, поставити на ноги хвору матір, отаман Гук із задоволенням демонстрував людям свій громовий голос – щоб усі почули той універсал, а Горбань недовіркою мацав гетьманську печатку. Хтось плаче, хтось голосно сміється, хтось біжить до Марусі. Тільки в смертельно пораненої дівчини «не було ні радості, ні чуда. Лиш тихий розпач: вмерти не дали».

Проща. Розділ VI. У легенді про Марусю Чурай є згадка, що дівчина ходила на прощу тоді, як Гриць був у поході і від нього довго не було ніяких звісток. У романі ж Маруся йде на прощу одразу після смерті матері, яка після пережитої трагедії протрималася десь тижнів півтора. Тож зміст розділу «Проща» домислений автором. Поетеса вводить у сюжетну канву твору персонажа випадкового, але дуже важливого для змалювання епохи в усій її повноті і складності – дяка. Мандрівний дяк-філософ, з яким зустрічається Маруся, йдучи на прощу до Києва, добре знає, сучасне і минуле рідного краю, тверезо мислить, здатний сягати думкою у майбутнє. Він показує Марусі Україну-руїну, місця, де «скрутили Наливайка і віддали на мученицьку смерть», де відбувалися битви, в яких прямо чи опосередковано вирішувалась доля багатьох народів, розповідає про зрадника Ярему Вишневецького. Ніби в кінокадрах пропливає перед читачем сплюндрована рідна земля від Полтави до Києва. Прочанам ніде переночувати – всюди згарища, пустка. Лиш де-не-де з-під землі куриться димок: хтось ще вцілів і викопав землянку, готуючись зимувати. А то бувають села, де стоять цілісінькі хати з усім хатнім начинням, а жодної людини немає. Якщо ж випадково вціліло сільце чи містечко, то до хати прочан не пускають, боячись мору, пошесті. Маруся з дяком стають свідками моторошної картини: шукаючи притулку на ніч, вони пішли на вогники і в полі під лісом побачили напівмертвих людей, що позасвічували свічки, щоб зустріти смерть.

– Ви звідки, люди?
– З голоду. З Волині.

– З села якого?
Вимерло село.

Слідом за дяком разом з Марусею замислюється і читач над долею свого краю, бо ці ж руїни неспроста. Тут точилися битви, тут гинули герої, тут вирішувалася доля Польщі і Москви, Криму і Туреччини, Швеції, Молдавії, Литви, Німеччини і цілої Європи. А хто це пам'ятає? Де наші Колізеї?! Де написано про це?! Чом ця дорога до Києва з Лубен не відома всьому людству так, як Апіїв шлях, уздовж якого ще від часів поганства збереглися римські пам'ятки, що по них і сьогодні вивчається історія Риму, – хоч важить ця дорога для долі цивілізації аж ніяк не менше? А де хоч згадки про наших «праведних гетьманів»?

Де їх могили? де лежить
Останок славного Богдана?
Де Остряниця стоїть
Хоч би убогая могила?
Де Наливайкова? нема!
Живого й мертвого спалили.
Де той Богун, де та зима?..

Це Тарас Шевченко, поема «Гайдамаки». Крик 147-літньої давності. А як напрочуд точно проектується він і на добу, про яку говорить Ліна Костенко, і на наше сьогодення, коли доводиться долати опір бюрократичних апаратників, борючись за відродження національної духовності – чи то йдеться про пам'ятник козацькому полководцю, чи про видання історичних праць учених світової слави...

Перегук із сучасністю знаходимо і в почуттях Марусі, яка з болем споглядає сплюндрований жорстокими варварами Київ:

Ой люди, люди, Божя подобизна,
до чого ви цю землю довели?!

Маруся вибиралася на прощу, щоб зняти з душі хоч частину власного горя, але тут до її страждань додалися ще вселенські болі патріотки, якій несила порятувати рідний край. У Лаврі їй пропонують єдиний порятунок від усіх страждань – молитися святим, які кували своє тіло, заробляючи цим божу милість. Але богорівним в Марусиному уявленні є не веригові «святі», а ті, які поклали своє життя на оltар свободи Вітчизни, або хто став невинною жертвою тиранії ворога. Дівчина сама дивується із своїх несподіваних висновків:

Блюзнірська мисль запала мені в душу:
«Чому на них молитися я мушу?»

Хіба оті, без німбів, без імен,
на тій дорозі в Київ із Лубен,
або оті, під лісом, із Волині,
хіба не більші мученики нині?!

Марусині потаємні думки збігаються з міркуваннями дяка, який у поняття віри вкладає далеко ширший і глибший зміст, аніж церковні схоласти. Для нього, як і для козаків, які ніколи не відзначалися релігійним фанатизмом, захист православної віри – це, передовсім, захист ідейних засад духовності свого народу, нерозривно пов'язаний з незалежністю Батьківщини.

І каже дяк: – Немає у нас ліри.
Та й розум за бодягу зачепивсь.
Сисой, Мардарій – мученики віри.
А Байда що, од віри одступивсь?

І зовсім не риторично звучить його запитання:

А що сильніше підпирає твердь –
молитва преподобного Антонія
чи Наливайка мученицька смерть?

Дяк з обуренням розповідає про печерського архимандрита Тризну, який виніс Радзивілу ключі од міста, заявивши про свою готовність служити польській короні, аби лиш не були зруйновані місто і священні храми. Але історія ще не знає випадку, щоб покора ворогові принесла порятунок собі, своєму народові – і лежить тепер святий Київ у попелі й руїнах. Пристрасний шукач правди, дяк – запеклий ворог усякого пристосовництва і компромісів. Особливо ненависні йому компроміси у сфері духовності. Він таврує сучасних пілтів, що «убогі словом, мислю порочні... складають віршики святочні...».

Усе комусь щось пишуть на догоду
та чечевиці хочуть, як Ісав,
А хто напише, або написав,
велику книгу нашого народу?!

Дяк щиро заздрить грекам, які гомерами утвердили власну історію у світовій культурі. Наша ж історія писана «кров'ю на своїй землі... плугом, шаблею, мечем, піснись і невірницьким плачем, могилами у полі без імен, дорогою до Києва з Лубен!» А це нетривкий засіб для збереження історичної пам'яті в майбутніх поколіннях. Дяк визнає, що дещо таки зроблено книжниками, але правомірно відзначає, що «то ще не засів для таких полів».

У Марусі, і в читача теж, напрошується запитання: чому ж сам дяк, замість парікати, не

візьметься за діло, аби своїм трудом заповнити так точно відчуту ним прогалину в культурі?

То ви б усе взяли та й написали,
та й був би слід по вашому життю.

Дяк борониться:

Я написав, так торбу в мене вкрали,
і всі мої папіруси тую-тую.

Такий поширений у жартівливому українському фольклорі мотив украденої торби надає, з одного боку, наївним виправдовуванням дяка несерйозного звучання: ну що це, справді, за аргумент – він годиться хіба лиш для нероб, що словесами хочуть прикрити свою нехоть до праці. З другого ж боку, вкрадена з манускриптами торба символізує духовну окраденість народу.

Усе висловлене дяком – невдахою – свята правда. І тим трагічнішою постає в романі його постать, що він уособлює змарновані сили кращої національної інтелігенції, які не реалізувалися й загинули так само безслідно, як і оті могили на полях по дорозі з Лубен до Києва.

Учитель. Розділ «Проща» дає багатющий матеріал для патріотичного виховання молоді, можливість показати, що не тільки окрема людина не може жити «хлібом єдиним», а й свободи Батьківщини не вибороти без участі громадян, без їхньої копійки праці для вічності. Духовний зв'язок поколінь має бути безперервним, інакше втрачається історична пам'ять і відбувається манкуртизація.

Дідова балка. Розділ VII. Потребу зв'язку поколінь завжди гостро відчуває молодь, ступаючи на шлях життєвого самовизначення. Це бачимо в розділі «Дідова Балка», де поетеса змальовує старого самотнього козака діда Галерника, визволеного братчиками з турецької галерної каторги. Для молоді старий козак «великової» – жива історія, символ невмирущості народу, скарбниця досвіду боротьби з ворогами. Як рідний стає дід Галерник Марусі з Грицем, Іванові, Леськові, Шибилісту. Дід є носієм високої народної моралі, в основі якої лежить почуття власної гідності і любові до вітчизни. Він вважав принизливим їсти незароблений хліб, і коли став немичним і не зміг тримати в руках ні шаблі, ні коси, то почав робити з дерева потрібні людям речі: ложки, ковганки, ополоники, «різні голянички, миски косарські з вухами, сільнички...» І що не змайстрував би дід, то все в нього скидалося на малесеньку галеру. Коли в 1651 р., окрилена угодою в Білій Церкві, шлях-

та знову кинулася привласнювати українські землі, а Полтава зустріла її замкненими брамами і погрозлигим виглядом гарматних жерл на фортечних валах, всі люди з навколишніх сіл і хуторів переселилися у Полтавську фортецю. Лише дід залишається у своїй Балці, бо «людям завдавать мороки» не зник, шаблею ж допомогти безсилий («А був такий великовоїн! – од трьох шабелъ ще й досі не загоєн»). І марно намагається Іван умовити його переселитися. Образом діда Галерника автор ніби готує читача до сприйняття широкомасштабного народного руху, змальованого в наступному розділі.

Облога Полтави. Розділ VIII. Композиційно цей розділ поєднаний з попереднім і є його фабульним завершенням – кульмінацією другої сюжетної лінії.

Кількома штрихами, але точно і зримо малює поетеса поведінку державців і козаків у обложеному місті. Горбань, що зник виконувати букви законів, хоч би їх укладали явні злочинці і розбійники, «хапає дрижаки» і вимагає відчинити брами. «Угода! Нарештє не смійте!» – кричить він. Його заподатливість підігрівається ще й страхом за власну шкуру. Вишняк – той уже приміряє жупан, щоб іти послом до шляхти, хоч, звісно, цих намірів не виказує, «крутить». Як мислячий воєначальник і дипломат, як справжній патріот поводить Мартин Пушкар. Людина військова і бувала, він розуміє, що підписана гетьманом угода повернути назад ворогові вже відвойовану в нього рідну землю є лише тимчасовим тактичним ходом, вимушеним перемир'ям. Пушкар наказує зачинити брами і пояснює козакам: «Якщо їм зараз в руки не дамося, то згодом звідси й вдаримо на них».

Звичайно, такою далекоглядністю рядові козаки не відзначаються. Вони рвуться до бою, бо бачать ворога під стінами свого міста. У Леська аж руки сверблять, щоб «бухнуть одним бухом». Але полковник стримує їхній запал, намагаючись налагодити з шляхтою переговори.

Символом рідної землі є образ Полтави, що постав перед читачем ще в II розділі і, розвиваючись упродовж усього роману, сягає в цьому розділі вершини громадянського пафосу. Голодне і холодне, обложене місто виявляє ту героїчну єдність та згуртованість, готовність боронити свою незалежність, які й дають право населенню зватися священним словом – НАРОД.

*З усіх боків одрізана дорога, –
Полтавонько, ти все-таки жива!?*

Пережила Маруся облогу вже хворою на сучоти. Скільки міг, допомагав дівчині Іван, ще

більше кохаючи її стражденню. Лінія «Маруся – Іван» завершується в цьому розділі діалогом, у ході якого Чураївна відмовляється стати Іскрі дружиною, пояснюючи, що її життя – то «руйновище любові, де вже ніякий цвіт не проросте». Читач розуміє: Маруся приречена.

Однак життя триває. Відступили нападники, «кволим дзвоном цвинтарної церкви жива Полтава голос подала». І, як символ незборимості народу, «знов димок із Дідової Балки курить собі у кебо та й курить!»

Весна, і смерть, і світле воскресіння. Розділ IX. Весняне пробудження природи засвічує і в Марусиній душі слабенький вогник життя. Вона сама дивується, що здатна ще всміхатися красі, що знову захотіла жити, що змогла заплакати гіркими слізьми, коли Іван прийшов із нею попрощатись, бо знов війна і зірвано угоду. Обоє знають, що бачаться востаннє. Ця частина розділу звучить як реквієм. Опис пробудженої до життя природи через сприймання хворої Марусі викликає в читача роздуми про скороминушість людського життя. Кожен проходить свої, відміряні йому долею гони – в кого вони довші, а в кого, як у Марусі, й зовсім короткі. Суть, проте, не в тому, скільки пройшов, а в тому, який засів залишив на ниві для тих, що прийдуть за тобою. Цей розділ можна вважати епілогом до роману. Поетеса залишає головну героїню живою чисто символічно: читач уже підготовлений до її смерті змістом попередніх розділів й навіть заголовком. Про невідворотність і незабарність кінця знає й сама героїня, яка вже поза життям – але в безсмерті. Не має розв'язки і лінія історичної боротьби козацтва за свободу вітчизни, вона залишається відкритою:

*Виходить полк. Іван під корогвами.
І я край шляху осторонь стою.
Моя душа здригнулася словами.
Співають пісню, боже мій, мою!*

Козаки співають Марусиних пісень. І її душа воскресє світлою, уже не земною, а небесною радістю; вона не марно жила на землі, найкраща частка її єства вже належить вічності, уже стала духовним скарбом тих, хто зостанеться після неї. І навіть те найпотаємніше, що хотіла б поховати з собою, перелилося в пісню, відділилося від неї і зажило своїм, самостійним життям.

*Дівчата вчора берегом ішли,
та й заспівали: «Ой не ходи, Грицю».
А я стояла... Що ж мені, кричати?..
Які мені сказати їм слова?..*

Дівчатонька, дівчатонька, дівчата!
Цю не співайте, я ж ще жива.

Учитель. Закінчення роману викликає елегійно-медитативний настрій, однак не той, що з'являється після бродіння по старому занедбаному кладовищі, а мудро-просвітлений, як після виходу з пантеону славетних.

Потрібно з'ясувати, які елементи належать до композиційних компонентів.

Велика майстерність Ліни Костенко виявилася в створенні *портрета піснетворки*. Авторка передала в портреті прекрасні риси зовнішності Марусі, що повністю гармонують з її внутрішнім світом, світом музики й поезії. На портретні штрихи до образу Марусі натрапляємо впродовж усього твору.

Визначну роль відіграє портрет у романі. Адже, передаючи зовнішність героя, він допомагає розкрити характер, настрій, внутрішній стан, допомагає уявити, наприклад, Марусю, її вдачу: добра, мрійлива, спокійна, врівноважена, весела й водночас горда.

Велику роль у створенні образу відіграє *пейзаж*: Маруся мандрує Лівобережною Україною від Полтави до Києва, милується її небом, річками, лісами. Змучена горем, поетеса після тяжких випробувань йде до Лаври на прощу, а зустрічається не із захмарним дивом, а з невимовною красою рідної землі. Дівчина сприймає природу як ліричну задушевну пісню, яка допомагає їй перебороти тяжкий психологічний стан.

(Викладач акцентує увагу студентів на такому важливому елементі композиції, як *авторський відступ*, пропонує знайти їх у романі і зачитати).

Авторський відступ – елемент композиції, коментування зображених у творі картин і образів; письменник оцінює зображуване, висловлює свої роздуми й почуття.

Образи роману. Усі персонажі роману сприймаються читачем як живі люди, взяті в цілком певних просторових і часових координатах (Полтава – Україна, XVII ст.), і як типи, які впізнаються почасти й сьогодні. Навіть тих, які діють у кількох з'явах, не можна назвати звичним терміном – епізодичні, бо вони становлять частку середовища, у якому живуть головні персонажі, точніше б сказати, людське соціально-психологічне тло. Зрештою, і кожен з «фонових» персонажів у Ліни Костенко має непо-

вторну індивідуальність. Часто в одній, але промовистій деталі (репліка, слово, жест, стороння оцінка), наче в краплі води, розкривається весь внутрішній світ героя. Прикладом можуть слугувати Параска Демиха, свідок на суді з боку Бобренчихи, убивчо схарактеризована реплікою Леська Черкеса. Після слів жінки: «вийшла я...» – Черкес ехидно підказує: «...трусити Левкову грушу». І вже читачеві зрозуміло, хто така Параска. А ось шинкаря Таця Кисломедка, темпераментна полтавська гетера з гострим язичком – збита нею буча в суді, коли Бобренчиха недвозначно нагадала про Тацину репутацію, одразу розкриває вдачу молодиці. Цих штрихів цілком досить, щоб читач виокремив персонажів з маси уявних людських постатей, які перебувають, сказати б, поза світлом рампи.

Схарактеризувати всі образи-персонажі у викладача не вистачить часу. Вважаємо, що в цьому й потреби немає, оскільки почасти вони вже розкриваються під час естетичного аналізу тексту, а доповнити характеристики студенти можуть, працюючи самостійно (результати їхньої роботи можна перевірити в аудиторії під час 5–10 хвилинного контрольного усного або письмового опитування). Тому ми спинимося лише на центральних образах роману.

Учитель. Основні персонажі роману згруповані навколо Марусі залежно від того, як ставляться вони до Марусиної пісні, що є по суті символом народного генія. Бобренчиха втілює міщанство, власницькі інстинкти; Гриць – роздвоєність; Іван Іскра – мужність; Лесько Черкас – відвагу; Пушкар – розсудливість; стара Чураївна – материнство; бродячий дяк – мудрість.

Ліна Костенко як справжній художник не розставила відразу своїх персонажів по відведених сюжетною канвою місцях, а виписала їх у русі, розкриваючи складне взаємопереплетіння особистого й громадського.

Образ Вітчизни. Роман у віршах «Маруся Чурай» – твір панорамно-масштабний. З величезного огрому кипучого політичного і культурного життя України XVII ст. поетеса вихопила один маленький острівцець – драму окремої особистості, а висвітила трагедію цілого народу, показала болі сучасника і страх перед майбутнім.

Головний образ роману – вітчизна. Рідна земля з її трагічною долею стоїть за спиною кожного з героїв. Недарма ж історія України тісно переплетена з сюжетною лінією життя Марусі. Весь твір перейнятий почуттям любові до рідної землі, яка постає перед читачем не тільки діамантово-переливними малюнками пейзажів,

вкраплених у картини життя персонажів, їх світовідчуття («земли у росах, як в парчі», «І дика група в білому цвітінні на ціле поле світить, як ліхтар»), а, передусім, строкатою мозаїкою людських долі (як історичних, так і вигаданих), що, взяті разом, становлять історію народу. Болі і тривоги тогочасної доби читач вловлює у смутку вечірньої Полтави після суду над Чураївною і напередодні виходу полку в похід.

*Вогненна зірка в небі пролітала,
сичі кричали, вісники біди.
На сто думок замислена Полтава
вербові гриви хилить до води.*

Болить за вітчизну палке серце Івана Іскри, що мчить до гетьмана з вісткою про небезпеку, навислу над піснею рідного краю – над Марусею Чурай. Добре розуміє і Богдан Хмельницький, що важить для держави народна пісня.

*Тим паче зараз, як така розруха.
Тим паче зараз, при такій війні, –
що помагає не вгадати духа,
як не співцями створені пісні?*

А надто тоді, коли «про наші битви – на папері голо», коли без історичної пам'яті про боротьбу і подвиги предків никне і всихає, як дерево без кореня, любов до Вітчизни.

(Варто звернути увагу учнів і на те, що традиція пішого ходіння до святої Київської Лаври, часто через усю Україну, несла в собі для наших предків не лише релігійний, а й глибоко патріотичний смисл).

Побожний захват Марусі переростає у всеосяжне почуття гордості громадянки, коли вона бачить прекрасну древню столицю, що «возсіяла хрестами» і полонила пригаслий зір прочанки незвичайною красою.

*Тут сам Господь безсмертними перстами
оці священні гори осінш.*

Кого хоч раз охопили такі почуття, для того доля Вітчизни навки злилася з власним життям. Тут варто пригадати поему Тараса Шевченка «Варнак», де краса золотоверхих Київських соборів відроджує людську душу в месника-розбійника.

Докори сумління гризуть дяка-книжника, що прогаїв молодість і силу, так і не написавши історії рідного краю, і аж на кінець життя зрозумів, яке «велике діло писані слова»!

Учитель. Однак, виховання справді патріотичних та інтернаціональних почуттів можливе

тільки на ґрунті об'єктивності, без упередженого замовчування негативних та надмірного вихваляння позитивних фактів, які мають місце в історії кожного народу.

Відаючи належне позитивній ролі козацтва в історії України, авторка не обминула й чорних сторінок її: пересторогою для нащадків звучать у романі згадки про Байду Вишневецького, Наливайка, Павлюка, Чурая, що стали жертвами зради співвітчизників, які бездумно запрягли своїх онуків у ярмо неволі. Так, зрадивши Северина Наливайка і Ша-вулу в битві повстанців із Жолкевським між річкою Солоницею і Лубнами в 1596 р., замість сподіваної свободи зрадники ганебно наклали головами. Сучасник цих подій свідчить: «Так їх рубали немилосердно, що на милю або й більше труп лежав на трупі». Така ж плата за зраду була й під Кумейками в 1637 р. Ганьбою покрив народ ката українського народу Ярему Вишневецького, онука славного, оспіваного в піснях Байди, та сина славної патріотки Раїни Вишневецької (Могилянки).

Образ вітчизни сприймається читачем емоційно й філософськи. Читач не залишається байдужим ні до долі героїв, ні до руїн, спричинених війнами, ні до горя окремих людей, які стали жертвами завойовників; у нього виникає потреба допомогти рідній землі відродитись у красі й слові, а народові стати гідним і рівноправним серед інших народів на шляху поступу.

Маруся Чурай.

Образ Марусі органічно зливається з образом України. Постать реальної дівчини з народу, обдарованої чарівним голосом і поетичним світосприйняттям, виростає до символу, ніби фокусуючи в собі духовний потенціал Вітчизни. За словами Івана, Маруся – це голос України, душа її. «Звитяги наші, муки і руїни безсмертні будуть

у її словах», – каже Іван. Таку ж характеристику дає дівчині й гетьман Богдан Хмельницький:

*Її пісні – як перло многоцінне,
як дивен скарб серед земних марнот.*

Справжній митець, Маруся наділена даром глибше й гостріше за інших відчувати світ, близько перейматися людськими радощами і стражданнями. Вона щира, довірлива й незахищена. Недаремно ж і про зраду Гриця вона дізнається останньою, вже тоді, як усі знають, а обмежена й самовпевнена Галя навіть зважується взяти переможену суперницю на глум. Маруся з її етичним максималізмом стоїть над житейськими марнотами і брудом, вище дрібних амбіцій, заздрощів, прагматичного розрахунку. На відміну від Гриця, її не лякають матеріальні нестатки. Своім високим благородством Маруся, навіть віддана на глум і осуд юрби, здатна викликати в людей шанобливий захват:

*Злочинця, – а так би й зняв би шапку.
На смерть іде, – а так би й поклонивсь.*

При всій своїй безпосередності Маруся мудра і добре бачить людські вади. Вона намагається зрозуміти і, по змозі, виправдати негідні вчинки людей, не бере на себе права осуджувати їх. Зате себе судить якнайсуворіше. Не може простити собі, що так пізно розгледіла Гриця, який виявився не тим, кого вона любила. Той вродливий юнак, що «щирими очима дивився приязно на світ», лицар, що хоробро бився проти ворогів за свободу вітчизни, заступив перед її зором іншого Гриця – дрібного пристосування, лицеміра, зрадника.

У свідомості читача образ Марусі зливається з образом України не лише тому, що її підносять до символу інші персонажі роману, а передусім через те, що в ній уособлені кращі моральні риси українського народу, його найвищі духовні злети. Основні персонажі роману згруповані навколо Марусі не тільки сюжетно-композиційно, а й психологічно, вони відтіняють різні риси характеру героїні, допомагають виразно висвітлити всі грані її внутрішнього світу. Наприклад, дяк – бувалий, освічений і для самої Марусі досить авторитетний, висловлюючи суголосні Марусиним думки про невідповідність церковної ідеології завданням національно-визвольного руху, тільки формулює і теоретично обґрунтовує те, що вже хвилювало Марусю і що, в свою чергу, характеризує саму героїню як людину, глибоко перейняту трагедією її народу.

(Під час роботи над образом Марусі вчитель має звернути увагу на цікаві для юнацтва по-

гляди героїні на подружнє життя, родинні стосунки). На відміну від міщанських поглядів Галі, Маруся мислить собі подружнє життя як союз односторонніх духовно рівних у всьому. Маруся не стане додатком до свого мужа, як Галя:

*На неї можна нагримати. І можна її побити.
Вона простить, приголубить,
розсолу тобі внесе.
Ти, може, від мене втомився. Мене потрібно
любити.
А там треба тільки женитись. Ото
женився – і все.*

Продовжуючи характеристику образу, ставимо студентам запитання:

- Чому Маруся приховала Грицеве самогубство, взявши вину на себе?
- Які риси національного характеру притаманні героїні?
- У чому проявляються патріотичні почуття Марусі?
- Які погляди дівчини на любов, зраду, сім'ю, дружбу?
- Що споріднює Марусю з Ярославною («Слово о полку Ігоревім»)? А що з Мавкою («Лісова пісня» Лесі Українки)?

Гриць Бобренко. Так сталося, що Григорій опинився між двома одвічними бастионами людської моралі – життя для людей – Чураї, та життя для себе – Вишняки. Дві системи цінностей однаковою мірою формували його вдачу. З одного боку, великий вплив на Гриця мали Чураї, найближчі сусіди, в сім'ї яких він проводив у дитинстві багато часу. Тут витав дух гордої лицарської незалежності, а після трагічної смерті Чурая на матір і доньку впав ще й відсвіт загальнонародної слави загиблого героя. Гриць, ласкавий і добрий, по-синівськи прихилився до Чураїхи, а Марусине кохання окрило його, вселило в серце козацьку звичаю – з чотирьох річних походів він повернувся в званні хорунжого, здобувши собі добру славу серед військового побратимства. І в любові до Марусі, і в битвах Гриць підноситься до вершин своєї духовності, виявляє всі моральні можливості своєї душі.

З другого ж боку, від батька Гриць успадкував нестійку вдачу, брак наполегливості і душевну лінь. Духовна сірість родинної атмосфери, де панували сліпа захланність, безпросвітне тарування по господарству задля матеріального збагачення, невситиме прагнення досконалості статків-маєтків і порівнятися із сильними світу цього, хоч і прикро дисгармоніювала з тими ідеалами, якими Гриць дорожив, однак

під наполегливим тиском матері поступово робила свою справу: пробуджувала в Грицеві другу душу – душу пристосування. Служіння високим ідеалам в умовах буднів вимагало постійного напруження сил у боротьбі з дрібницями, здатними засмоктати душу в трясовину інертності. Загальновідомо, що випробування буднями часто-густо виявляється психологічно тяжким, аніж випробування екстремальними умовами. Та й адаптація демобілізованого вояка до мирного життя – річ нелегка:

*Не так ті кулі козаку страшні,
як це щоденне пекло метушні.*

А тут ще й мати з її пророкуванням бідувати та душевного неспокою, після одруження з Марусею – і мирного земного щастя в одруженні з Галею. Грицеві метання, намагання якось примирити в собі «чураївську» і «вишняківську» сторони дуже влучно характеризує на суді Яким Шибиліст:

*Грицько ж, він міряв не тією міркою,
В житті шукав дорогу не пряму.
Він народився під такою зіркою,
що щось в душі двоїлося йому.
Від того кидався берега до того.
Любив достаток і любив пісні.
Це, як скажімо, вірувати в бога
і продавати душу сатані.*

Гриць сам розуміє: «зрада – діло темне і брудне». Він скаржиться Марусі, що йому нелегко «жити на дві душі»:

*Є щось в мені так наче не моє.
Немов живе в мені два чоловіка,
і хтось когось в мені не впізнає.*

Він не розуміє лише одного: цього стану його душі вже не змінити, бо зрада вбила того, колишнього, Гриця, який «відкритими очима дивився приязно на світ». На цій властивості людської психіки вчитель має поставити гострий акцент – не буває так: зраджу раз, а потім буду людиною, один раз поступлюсь, зроблю підлоту, а потім творитиму лише добро. Грицеві також здавалося, що Маруся простить йому, і вчинений гріх можна буде видерти з життя, мов аркуш із зошита. Але чулим серцем Маруся відразу вловила, що до неї повернувся не той давній Гриць, якого вона кохала, а Інший:

*Він говорив, і відбувалось диво.
Він зраду якось так перетворив,*

*так говорив беззахисно й правдиво,
– неначе він про подвиг говорив.*

Ліна Костенко точно визначає душевний стан обох персонажів: горда Маруся відмовляється заплямувати свою пам'ять про велике кохання. Перед Грицем постала альтернатива: або остаточно вбити свою живу ще душу, ступивши на Вишняківську стежку, або піти з життя. Він вибрав друге.

Варто звернути увагу ще на одну особливість, підмічену письменницею в житті і втілену в образі Гриця: коли мізерніє людська душа, мізерніє і її оточення.

*Якісь у нього появились друзі,
Семен Капканчик і Ромашко Струк.
Один хоч був десь у Великій Лузі,
а другий зброї і не брав до рук.*

Акцентуючи увагу на високій духовності, протиставляючи їй міщанську ситість, не варто однак викладачеві пропагувати аскетизм, відречення від матеріальних достатків, що само по собі є протиприродним. Бажання кожної людини мати відповідне матеріальне забезпечення закономірне, але воно не має розростатися до рівня життєвого ідеалу. Фетишизація статків – прямий шлях до повного духовного виродження, що, на жаль, нерідко доводиться нині спостерігати в певних колах сучасної молоді.

Історичні персонажі в романі. Зображенням у романі історичним персонажам Ліна Костенко дає таку ж оцінку, як і народ у своїх піснях та думках, адже сам народ є і суб'єктом історії, і її безстороннім суддею. Поетеса зберігає історіографічну точність, за винятком хіба тих дрібних деталей, які не суперечать ані логіці достовірності подій, ані правді широкомасштабних узагальнень, зроблених з 300-літньої дистанції (наприклад, Дмитро Вишневецький, як і в фольклорі, іменується Байдою, Лесько Хромий – Черкесом, син Остряниці Іван Іскра дещо «помолодшав»).

(Зроблений аналіз твору дасть студентам змогу розглянути інші образи самотійно. До сказаного варто зробити лише деякі доповнення).

З великою поштивістю кілька разів у романі згадується ім'я «першого гетьмана після Павлюка» Якова Остряниці (Острянина, помер у 1641 р.), хоч сюжетні події не давали поетесі змоги ширше розкрити його гетьманську діяльність. Згадки фокусують лише народне ставлення до ватажка нерестрового козацтва Запоріжжя, що знайшов у собі мужність і мудрість підняти зброю на

реєстровців (ті прийшли, як виконавці угоди під Кумейками, «навести порядок» на Січі) і виступити разом з частиною реєстрового козацтва, що перейшла на бік Остріяниці, з новим походом проти Польщі.

Мудрим і гуманним малює Ліна Костенко полтавського полковника Мартин Пушкар, що аж ніяк не є «ідеалізацією козачих старшин», як звинувачували в горезвісні часи Ліну Костенко критики. Пушкар упродовж десятка років займав посаду полковника, що вже само по собі свідчить про його авторитет, бо абиякого ватажка козаки довго не потерпіли б, адже військова старшина, від найнижчого чину до гетьмана, обиралася демократичним шляхом – «знизу».

Показуючи Пушкар під час облоги Полтави тонким політиком і дипломатом, поетеса, однак, не наголошує саме на цих сторонах вдачі полковника. Пушкар у романі більше людина і воїн, аніж дипломат, у чому відверто зізнається й сам:

*Воно, скажу вам, легше, як на мене,
діла у битвах шаблею рішати.*

Історичний Пушкар і справді шаблею розв'язував непрості політичні конфлікти з Виговським і загинув у міжособистій борні – про що є згадки в романі.

Напівісторична, напівлегендарна постать Леська Черкеса, почасти дописана поетесою, як певний соціальний тип цілком відповідає духові історичної правди, перегукуючись із фольклорним образом козака Голоти, який «не боїться ні огня, ні меча, ні третього болота». Правдолюб, відчайдух і шибайголова, Лесько, за деякими даними, брав участь у повстанні Разіна.

*(Лесько утне ще штуку не одну.
Він потім стане побратимом Разіна –
Леськом Хромим. Загине на Дону).*

Як символ продажності і зради, не прощеної у віках потомних, змальовано в романі відступника від свого роду і народу Ярему Вишневецького. Для розкриття психології зрадника поетеса використовує народну міфологію, в якій виражена моральна оцінка цього явища. Розповідаючи Марусі про люту розправу ката-зрадника над своїми співвітчизниками, дяк зауважує:

*Чи не тому такий Ярема й лютий,
ладен цю землю трупами змостить,
що кожна тут осичинка над шляхом
йому про Юду листям шелестить?..*

За народними міфами, кожне дерево є священним, крім осики, на якій повісився непростий грішник Юда. Осиковий кілок, як символ прокляття, забивають у гріб злочинця, щоб той, бува, не вигулькнув із пекла на землю. Мудра народна педагогіка передбачала сувору відповідальність батьків за дітей. Це відображено в легендах, де материнська душа не може ввійти по смерті до царства божого, а приречена вічно залишатися на землі, спокутуючи гріхи сина, якого породила на горе своєму народові. Тому і в романі за сина-зрадника, «як печаль одвічна, двоєдина, душа Раїни плаче по церквах», побудованих на її щедри гроші, випрошуючи в бога прощення за сина-ката; душа Раїни квилить і між руїн замку, де колись породила негідного сина.

Морально-етична проблематика роману.

Морально-етичний зріз суспільного життя в романі проведений на прикладі життя двох родин, протиставлених одна одній, – Чураїв і Вишняків.

Чураї репрезентують кращі, лицарські сили народу. Це сильні особистості, творчі здібності яких можуть соціально реалізуватися тільки за умов свободи. Тому свобода – соціальна, національна, нарешті, внутрішня, індикатором якої виступає почуття власної гідності, – є для них абсолютною цінністю. За своєю природою вони непримиримі до пристосуванства, покори, принижень, зради. Ось як характеризує Маруся свого батька:

*...Хто там здався, тільки той і вижив.
А батько ж наш, він здатися не міг.
Він гордий був, Гордієм він і звався.
Він лицар був, дарма що постолі.
Стояв на смерть. Ніколи не здався.*

Чурай цінує людей не за суспільне становище, а за особисті якості. За таким принципом вибирає собі дружину, цього ж навчає доньку. Про «чураївський» гарт Ганни, вдови, що весь вік залишалася вірною своїй любові, промовисто свідчить епізод, коли Гриць прийшов перепрошувати дочку й матір. Проявляючи такт, Ганна не втручається в розмову молодих, але недвозначно виказує своє ставлення, демонстративно вийшовши з хати. Для неї пробачити Грицеві заподіяне безчестя означало б поступитися своєю людською гідністю.

У Вишняків поняття честі нерозривне з посадами і багатством. Без титулу, без маєтку Вишняк – ніщо, хоч здатний перехитрувати десяток прямодушних і безкомпромісних Чураїв. Агресивний міщанин, він не є особистістю, бо

позбавлений власного «я», стійких моральних засад і переконань. Це типовий пристосуванець, охоронець власної шкури дешевим коштом, а то й за рахунок інших. Його життєву позицію автор характеризує афористично і точно:

*Хто за Богдана, хто – за короля.
А він за тих, которі не проти.*

Чурай не може зрадити, бо для нього це означає вбити свою власну душу. Для Вишняка ж зрада – акція трохи клопітна, але безболісна. Мораль Вишняків не передбачає урахування будь-яких інтересів, у тому числі й загально-народних – інтересів вітчизни (пригадаймо, як він поводить під час облоги Полтави).

Самоутвердження Вишняків ґрунтується на власній вигоді зі збереженням зовнішніх форм благопристойності. У такому ж дусі вихована й Галя, істота вкрай обмежена – «гуска», як каже про неї Гриць, зате пихата й самовпевнена, бо дочка «значного чоловіка». У міщанській сім'ї Вишняків духовні цінності підмінені матеріальними, і тому ні батько, ні дочка не замислюються над тим, що купують Гриця за гроші і що завдають страждань іншим. Про Галину бездушність красномовно свідчить її монолог у суді, де вона, плачучи й бідкаючись, не забуває поскаржитись:

*Вже тато наш і на весілля втратились,
а Гриць умер... а Гриця вже нема...*

За вишняківською системою цінностей навіть життя людини можна перевести в графу матеріальних витрат. Так як Вишнякові душу замінюють титул і маєток, його дочці любов замінює шлюб. Для Марусі ж ідеалом є любов, яка єднає «незглибимі душі».

Так, за всіма ознаками Вишняки і Чураї протистоять один одному:

*У всіх оцих скорботах і печалях,
у всіх оцих одвічних колотнечах –
і Чураївські голови на палях,
і Вишняківські голови на плечах.*

Крах апологетики міщанства поетеса показала в образі Орини Бобренчихи. Бездуховна, егоїстична ревнителька ідеалів обивательського щастя, одержима одною метою – дорівнятися до Вишняків, Бобренчиха не усвідомлює, що цим ідеалам приносить у жертву спершу чоловіка, а потім і сина.

Гриців батько, людина слабохарактерна, але чесна й роботяща, добрий воїн, деякий час після одруження намагається стримати зажерливість

своєї молодій дружини, але скоро відступає – починає пити, стає до всього байдужим, «домашніх хоругов хорунжим», як сам скаржився другові юності Чураєві. Гине безглуздо, провалившись на льоду.

Після смерті чоловіка свою надію розбагатіти Орина перенесла на сина. Вона не протестувала проти участі Гриця в походах, потай сподіваючись, що в його кишенях забряжчать золоті таляри, аж поки не переконалася, що козакові війна дарує не золоті скарби, а каліцтво і смерть. Тоді заповзялася влаштувати синове щастя. А що син любив небагату – Марусю, то мати почала щоденно ганити її, побиваючись та плачучи над своєю нещасною долею, аж поки не змусила Гриця заручитись з Вишняківною. Характерно, що в трагедії сина Бобренчиха не бачить власної провини, не розуміє, що причиною горя є її войовниче прагнення укласти синове життя у прокрустове ложе її міщанських ідеалів. Воно й зрозуміло: людям обмеженим самоаналіз не властивий, це – прерогатива особистостей високого духовного рівня (пригадаймо, як прискіпливо аналізує кожний свій життєвий крок Маруся, як прагне зрозуміти мотиви вчинків кожного, з ким зводить її доля).

(Студентам варто запропонувати обґрунтувати типологічну спорідненість образів Бобренчихи і матері Лукаша («Лісова пісня» Лесі Українки)).

Учитель. Для втілення своєї філософсько-естетичної концепції Ліна Костенко вдало вибрала нечасто вживаний жанр роману у віршах, який передбачає рівноправне поєднання епічного та ліричного начал. Це дало їй змогу прокласти емоційні «мости» між давниною і сьогоденням, не ризикуючи скотитися до публіцистичної декларативності.

Розгортаючи перед читачем широку панораму побутового та громадського життя наших

предків у XVII ст., поетеса проникає в їхню індивідуальну та соціальну психологію, передає дух епохи. Різні соціальні типи (козацтво, урядники, міщани, духовенство та клерикальна інтелігенція), перебіг історичних подій, відтворений у людських долях, мовний і побутовий колорит у найдрібніших відтінках і деталях – усе це реставрується автором з живою достовірністю художнього документа. Поетеса показує тогочасне українське суспільне життя в усіх його найголовніших проявах: від театру воєнних дій та кулуарів політичної боротьби до родинно-побутових стосунків, від царини освіти й культури до звичаєвого, цивільного права, від церкви, що посідала чільне місце в духовній сфері, до майнових, торговельних зносин... Сюжет і композиція твору (дві лінії перетинаються, підсилюючи одна одну) дали змогу охопити якнайширший спектр настроїв і проблем доби в усій її багатобарвній яскравості. При цьому, як і завжди буває в епосі, автор ніби розчиняється в персонажах, не нав'язуючи їм свого бачення світу, а навпаки, залишаючи за ними право діяти, мислити і почуватися цілком автономно.

Однак повністю абстрагуватися від сучасності, від почуттєвого та інтелектуального складу людини XX ст. і перенестися в минуле – неможливо. Тому емоційною тональністю роман спрямований у сьогодення – ліричне начало, вступаючи у взаємодію з епічним, осучаснює для читача минулину. І в цьому головний ідейно-філософський пафос твору.

Роман «Маруся Чурай» вводить нас у духовний світ наших предків, розкриває забуті сторінки історії, на достойних взірцях вчить громадянської мужності, совісності, пробуджує почуття власної гідності, причетності до великої історії великого народу.

Завершальним етапом вивчення роману можуть стати письмові твори на такі теми: «Утвердження безсмертя народу та його пісні в романі Ліни Костенко «Маруся Чурай»», «Мої роздуми над твором «Маруся Чурай» Ліни Костенко».

Контрольні запитання та завдання

1. Розкрити історичну та фольклорну основу роману.
2. Які факти, на вашу думку, підтверджують те, що Маруся Чурай не вигадана особа?
3. Розповісти про зовнішню композицію твору.
4. Які розділи охоплює перша сюжетна лінія?
5. Що ви скажете про стосунки Марусі Чурай і Грицька Бобренка?
6. Які риси національного характеру притаманні героїні?
7. Чим нагадують взаємини Марусі та Грицька трагедію Мавки й Лукаша?
8. Які історичні образи змальовано в романі?
9. Чому проста дівчина стала уособленням духовної величч українського народу?
10. Хто є Маруся Чурай в історії нашого народу?
11. Які розділи охоплює друга сюжетна лінія?
12. Якою постає перед нами Україна XVII ст.?
13. Що таке авторський відступ? Яка його роль у творі? Чи є у романі ліричні відступи?
14. Розповісти про значення роману у віршах Ліни Костенко «Маруся Чурай» в українській літературі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Костенко Ліна. Маруся Чурай / Л. Костенко. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2018. – 224 с.
2. Брюховецький В. С. Ліна Костенко / В. Брюховецький. – К.: Дніпро, 1990. – 260 с.
3. Кошарський Г. Творчість Ліни Костенко з погляду експресивності / Г. Кошарський. – К., 1994.
4. Гром'як Р. Т., Ковалів Ю. І., Теремко В. І. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів, В. І. Теремко – К.: ВЦ Академія, 2007.
5. Степаненко М. Маруся Чурай. Трагедія безсмертної українки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: storinka-m.kiev.ua
6. Бондаренко А. «Усі вже звикли: геніїв немає...» (художнє мовомислення поетичного циклу Ліни Костенко «Силуети») / А. Бондаренко // Урок української. – 2004. – № 8 – 9. – С. 24 – 27.

УВАГА, ПЕРЕДПЛАТА!

ІНОЗЕМНІ МОВИ В ШКОЛАХ УКРАЇНИ

Науково-методичний журнал

У виданні публікуються офіційні інформаційні матеріали МОН України, висвітлюються сучасні методичні тенденції, а також досвід провідних науковців вчителів, нові технології вивчення іноземних мов, пропонуються розробки уроків, сценарії позаурочних заходів

ВИХОДИТЬ 6 РАЗІВ НА РІК

ПЕРЕДПЛАТНИЙ ІНДЕКС 68831

Українська мова і література

Передплатний
індекс 68838

№ 3, 2020

в школах України

В мільйонних митях жити як в одній.
Іван Світличний без часових кордонів

Історико-філософський, соціально-психологічний
роман у віршах Ліни Костенко «Маруся Чурай»

«Моя любов, Моя висока! Не відпускай мене, Храни!»
Літературно-музична композиція

ДЕТАЛЬНІШЕ НА REDPRESA.UA

видавництво
**ПЕДАГОГІЧНА
ПРЕСА**
Державне інформаційно-видавниче підприємство

СТОРІНКА ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА**Станіслав КАРАМАН**

Вітаємо переможців конкурсу!

3

НАУКА-ШКОЛІ: МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ**Станіслав КАРАМАН**

Особливості звукового ладу

в українській мові:

акустично-артикуляційні ознаки

голосних і приголосних звуків

5

НАУКА-ШКОЛІ: ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ РОЗВІДКИ**Тарас САЛИГА**

У мільйонних митях жити як в одній.

Іван Світличний без часових кордонів

10

НА ДОПОМОГУ ВЧИТЕЛІВ-СЛОВЕСНИКІВ**Ганна ДУДНИК**

Стодзвонно б'є віками слово Кобзаря

20

Наталія КОРОЛЬ

Історико-

філософський,

соціально-

психологічний

роман

у віршах

Ліни Костенко

«Маруся Чурай»

22

МЕТОДИЧНА МАЙСТЕРНЯ ВЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА**Олена ХОДАКОВА**

Повторення та узагальнення вивченого

з фонетики, орфоепії, графіки, орфографії

Українська мова, 5 клас

41

Євдокія КАШУБА

Гармонія лідини і природи

велика духовна цінність

Написання складних прикметників

разом або з дефісом

Українська мова, 6 клас

44

Яна ГРИЦАЙ

Ліна Костенко «Крила». Ідея глибокого

духовного наповнення людини –

її «крилатість», що проявляється

індивідуально. Метафоричний підтекст

47

Олена ГОЛИК

Юрій Яновський «Майстер корабля»:

роман-містифікація, динамічний, модерний

сюжет, умовність фабули, зміщення

часопростору

50

СУЧАСНА ПОЕЗІЯ**Віолетта ДВОРЕЦЬКА**

Небесній сотні

53

ПОЗАКЛАСНА РОБОТА**Світлана БАРТОШКО**

«У щастя людського

два рівних є крила...»

До 125-річчя

від дня народження

Максима Рильського

54

Ольга КРАВЧЕНКО

«Моя любов. Моя висока!

Не відпускай мене, Храни!»

Літературно-музична композиція

57

СУЧАСНА ПОЕЗІЯ**Ганна ДУДНИК**

Шевченкова весна

63

Віолетта ДВОРЕЦЬКА

Про Державний Прапор України

63

ХРОНІКА ПОДІЙ**Людмила ОВСІЄНКО**

Професійно-орієнтований форум

«Мое майбутнє тільки в Україні»

2